

UDK 929.55 (497.6 Kočerin) "14"
94 (497.6 Kočerin) "14"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. prosinca 2007.
Prihvaćeno za tisak: 16. lipnja 2008.

Kako «popraviti» prošlost Konstrukcija memorije na nadgrobnim spomenicima 15. stoljeća

Mladen Ančić

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru
Obala kneza Trpimira 8
23000 Zadar
Republika Hrvatska

Autor razmatra tekst epitafa Vignja Miloševića nastojeći ga smjestiti u društveni kontekst vremena postanka. Zaključuje da se, po vanjskim i nutarnjim značajkama teksta, radi o pripovijesti (narativu) iz sklopa diskursa kolektivnoga pamćenja lokalne (humske) zajednice, koji je u određenom društvenom kontekstu pretočen u pisani tekst.

Ključne riječi: Viganj Milošević, epigrafika, Bosansko Kraljevstvo, pisana kultura, plemstvo

Oblici i načini pisane komunikacije u društvenoj konstrukciji stvarnosti srednjovjekovnoga svijeta, kao i s time usko povezano pitanje oblikovanja društvene memorije, imali su bitno drukčiju ulogu od uloge koju imaju u konstrukciji (post)modernoga svijeta, premda se temelji modernoga komunikacijskog sustava mogu tražiti upravo u srednjovjekovnom dobu. U srednjovjekovnoj je komunikaciji, naime, pisani tekst imao znatno manju i drugačiju ulogu no što će je dobiti u kasnijim vremenima¹,

¹ Istraživanje oblika srednjovjekovne komunikacije, a onda naravno i onih u pisanome obliku, u posljednjih nekoliko desetljeća upravo je procvatilo. Ovdje ima smisla samo upozoriti na one najvažnije naslove koji otkrivaju dosadašnje pravce istraživanja i postavljena pitanja. Istraživanje u sklopu ovdje naznačenih problema bi svakako valjalo započeti antropološkim uvidima, kako ih sumira primjerice Jack GOODY, *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge 1986, te ISTI, *The Interface between the Written and the Oral*, Cambridge 1987. Klasično djelo o ukorjenjivanju pisane komunikacije u (englesko) srednjovjekovno društvo predstavlja Michael T. CLANCHY, *From Memory to Written Record: England, 1066-1307*, Oxford – Cambridge (Mass.) 1993². Za stanje u ranome srednjem vijeku različite poglede sumiraju Rosamund MCKITTERICK, *The Carolingians and the Written Word*, Cambridge 1989, te Michael RICHTER, *The Formation of the Medieval West: Studies in the Oral Culture*

nakon izuma tiskarskoga stroja i, još znatno kasnijega, širenja i omasovljivanja procesa obrazovanja. No, i u tome mnogo skućenijem prostoru društvene komunikacije pisanim tekstom na europskome se zapadu već od 12. stoljeća nadalje počinju stvarati, doduše još uvijek vrlo uski i malobrojni, krugovi čitatelja istih tekstova, ono što jedan suvremeni povjesničar naziva «tekstualne zajednice»². To je, dakle, takav oblik zajednice koja nastaje interakcijom određenoga kruga konzumenata istih tekstualnih predložaka, ili nešto preciznije tekstova koji pripadaju sklopu diskurzivne pismenosti³. Takav će oblik interakcije sa širenjem pismenosti u «dubinu» društva postajati sve važniji čimbenik formiranja društvenih zajednica, zaključno sa stvaranjem modernih nacija, odnosno s komunikacijskom revolucijom i otvaranjem posve novih i neslućenih mogućnosti postmodernoga svijeta.

Jesu li i kada su se takve forme komunikacije i interakcije pojavile u društvima što su se tijekom srednjega vijeka oblikovala na širokom području istočnojadranskoga zaleđa, odnosno, ako jesu u kakav su se onda komunikacijski sustav ugrađivale i s kakvim posljedicama, u našoj se historiografiji dosad gotovo uopće nije raspravljalo. Većim dijelom razloge tome valja tražiti u činjenici da je na tome području u kasnijim vremenima, u ratnom vihoru sukoba s Turcima i nakon susljedne otomanske okupacije, gotovo posve nestalo pisanih spomenika iz srednjovjekovnoga razdoblja. Tako su, primjerice, kao jedini *in situ* sačuvani tekstovi toga doba na teritoriju srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva ostali oni na nadgrobnim spomenicima, «stećcima», te su kao takvi već privlačili pozornost mnogih povjesničara. U dosadašnjim se raspravama te tekstove pokušavalo interpretirati na različite načine, između ostaloga i kao u pisanu formu pretočene oblike usmene književnosti⁴. Tragom takve ideje, ali s nešto drukčijih polazišta, ovdje namjeravam upozoriti na mogućnost produbljene in-

---

of the Barbarians. Sumarne pogled s početka i kraja 90-ih godina 20. stoljeća daju Sophia MENACHE, *The Vox Dei: Communication in the Middle Ages*, New York – Oxford 1990, te Marco MOSTERT (ur.), *New Approaches to Medieval Communication*, Turnhout 1999. Za uvid u probleme konstrukcije društvene memorije u srednjovjekovnome svijetu valja svakako poći od dva djela: Patrick J. GEARY, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton (N.J.) 1994, te Yitzak HEN – Matthew INNES (ur.), *The Uses of the Past in the Early Middle Ages*, Cambridge 2000. U Hrvatskoj se, pak, historiografiji može zamijetiti tek blagi odjek ovako postavljenih istraživačkih trendova bar u nekim djelima, poput Eduard HERCIGONJA, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb 1994, ili Aleksandar STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata: Knjiga I. Srednji vijek*, Zagreb 2004.

² Pojam je u uporabu uveo i opširno obrazložio Brian STOCK, *The implications of literacy: Written language and models of interpretation in the eleventh and twelfth centuries*, Princeton 1983.

³ Diskurzivna je pismenost oblik pisane komunikacije koji podrazumijeva «argumentirani dijalog» (druga strana u takvu dijalogu može biti i «zamišljena», odnosno ne mora biti formalno nazočna). Usp. za tu definiciju Michael MANN, *The Sources of Social Power I*, Cambridge 1988, 36.

⁴ Usp. primjerice Josip KEKEZ, «Međuprožimanje usmene i pisane srednjovjekovne hrvatske književnosti», u: ISTI, *Prva hrvatska rečenica: Pogledi na suodnos usmene i pisane hrvatske književnosti*, Zagreb 1988, 18 i d. Djeluje u najmanju ruku neobično to što autor ukupni fond nadgrobničkih natpisa s teritorija današnje BiH tretira kao dio korpusa «hrvatske književnosti», ponašajući se kao da je to samorazumljiva stvar. U drugoj prigodi i drukčijim okolnostima to bi svakako zasluživalo opširniji osvrt, no ovom prigodom samo upozoravam da se radi o metodološki neprihvatljivom postupku – postoji, naime, golemo literaturno djelo koje govori o ovom problemu (kojem kulturnom korpusu i u koje doba pripadaju pojedinačna djela kulturne produkcije s tla današnje BiH) pa se znanstvenik mora bar ukratko odrediti prema stavovima iz te literature: koja polazišta prihvaća, a koja odbacuje (znajući da ona postoje).

† ВІМЕ Ѡ ЧА Н С
 С Н Н С В Е Т Г О
 Д Х І А М Ь С Е
 Л Е У І С Н В Н Ъ
 М Л О Ш Е В Н Ъ
 С А У У І С Н Б А У С
 Т Н І А У Н С Р А У Т
 І С У Н С Р А У Д С Н
 Ш И Н С Р А М Ц Г Р У Б Н
 Н С Р А Д О С Т О І Н Х Т
 О В Р М Е Д О Н Д Е
 І С В А Д Н С Е О С Т О І
 І С Р А Љ С У Е Р Ц Е Г О М
 Н З Б О С Н Ъ Н Н А У Г Р Е
 П О Е О С Т О Т О В
 Р Н Е М Е Н Е В Н Н І
 Д О Н Д Е І С О Њ У Н А
 Н Л Е Г О Х Љ Н Д С В О
 М Љ Е М Е Н І Т О М Љ
 П О Д Љ І С О Ц Е Р Ж О М
 Н М О Л У В Д С Н Е Н І С Т
 У П А Н Т Е Н А М Е Т С М Љ
 Б Н О І С О В Н Е С Т М Е
 В Н І С Т Е Р Н Т Н С Д С О
 Е С А М Љ

Tekst natpisa

terpretacije jednoga takvog natpisa, onoga s groba Vignja Miloševića u polju pod Kočerinom. To je natpis s nadgrobna spomenika kakve se uobičajeno naziva «stećcima», unatoč novijim dvojabama glede preciznosti toga naziva⁵.

Valja odmah na početku naglasiti da je nadgrobni spomenik Vignja Miloševića svojim izgledom, dužinom teksta na njemu i količinom informacija koje taj tekst donosi, prava iznimka u fondu sličnih spomenika. Natpis je uklesan na velikoj kamenoj ploči koja je stajala uspravno i donjim dijelom bila ukopana uz rub kamenog nadgrobna spomenika – druge ploče golemih razmjera. Ovakav je, dakle, kompozitni spomenik već samim izgledom odskakao od drugih suvremenih nadgrobna spomenika, bez obzira kako ih nazivali. Takav kakav je bio, s tekstom koji je nedvojbeno nastao sredinom 1404. godine, spomenik je tvorio integralni dio nekropole smještene u polju pod Kočerinom i registrirane u literaturi⁶. Kao neku vrst kurioziteta valja pripomenuti da, unatoč epitafu relativno bogata sadržaja, kojim su se krajem 19. stoljeća pozabavili tada ugledni znanstvenici, kakvi su bili Đuro Daničić i Ćiro Truhelka, spomenik, okolnosti njegova podizanja i lik pokojnika, nisu u modernoj historiografiji pobudili veću pozornost. Tako su Viganj i njegov spomenik vrlo slično prošli u djelima *Povijest Bosne i Hercegovine* i u Ćirkovićevoj

sintezi o bosanskoj srednjovjekovlju iz 60-ih godina 20. stoljeća. U prvome od navedenih djela reproduciran je izgled natpisne ploče zajedno s transliteracijom teksta,

⁵ Opravdanost indiskriminatorne uporabe pojma «stećak» za označavanje svih oblika srednjovjekovnih nadgrobna spomenika kao problem postavljaju, s različitih polazišta i predlažući različite kategorizacije pa time i različito nazivlje, Ante MILOŠEVIĆ, *Stećci i Vlasi*, Split 1991, te Krešimir KUŽIĆ, «Zašto bi trebalo terminom 'kamik' zamijeniti termin 'stećak'», *Povijesni prilozi* 20/2001. Kužićevo razlaganje povijesti uporabe pojma «stećak» faktografski je posve točno, no interpretirati činjenicu da je sredinom 19. stoljeća Vuk Stefanović Karadžić lansirao taj pojam podmećući ga todobnim hrvatskim intelektualcima kao svojevrsno «srpsko kukavičje jaje» čini se posve anakronim (u takvoj je, naime, interpretaciji sadržano cjelokupno iskustvo hrvatsko-srpskih odnosa 19. i 20. stoljeća, iskustvo koje u modernom svjetlu revalorizira jednog samoukog seljaka-intelektualca i pripisuje mu ideje i planove koji nikako nisu mogli biti dio njegova duhovnoga svijeta). S druge strane, Milošević iskazuje potrebu, nastalu kao rezultat znanstvenoga istraživanja, da se zasebnim nazivljem preciznije razluče različiti oblici nadgrobna spomenika, uočavajući da je pojam «stećak» dobio i društvene konotacije koje mu nikako ne mogu pripadati («Stećak – međaš srednjovjekovne Bosne», pri čemu takva ideja počiva na misaonim temeljima koje je svojedobno postavio Miroslav Krleža). Stoga se njegovo razlaganje čini zdravijim temeljem za dalju raspravu.

⁶ Vidi *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* 3, Sarajevo 1988, 300.

a u tekstu Marka Perojevića u toj knjizi natpis se citira na dva mjesta: kao jedan iz niza epitafa u kojima se spominje kralj Tvrtko, odnosno kao narativno vrelo koje opisuje bijeg kralja Ostoje na Sigismundov dvor 1404. godine⁷. I u Ćirkovićevu je djelu tekst natpisa reproduciran na posve isti način (ali bez transliteracije), a natpis se, za kojega autor još ustvrđuje da je «neobičan», koristi kao važan argument pri identificiranju kraljice Jelene-Grube, na način kako je to već odavno učinio Vjekoslav Klaić⁸. O natpisu je svojedobno, nešto opširnije i prije Ćirkovića ali posve promašeno, pisao i M. Vego, datirajući ga zbog nerazumijevanja teksta u 1410.-1411. godinu⁹. Konačno, u voluminoznom i ponešto neobičnom, skoro objavljenom djelu o Bosni 15. stoljeća, D. Lovrenović u tri se navrata poziva na Vignjev natpis – dva puta da bi pokazao «koliko je dubok dojam ... ostavio na suvremenike» čin svrgavanja kralja Ostoje i njegov susljedni bijeg u Ugarsku. Pri razlaganju o dvorskoj kulturi, pak, autor bez ikakva objašnjenja Vignja Miloševića pretvara u «dvorjanika» bosanskih vladara i takav njegov (ničim potvrđen i dokazan) položaj još proglašava jednim od «najmarkantnijih primjera karijere» provedene u dvorskoj službi¹⁰. Ovakvo odsustvo interesa za impozantni kočerinški nadgrobni spomenik u novijoj historiografiji dalo bi se, bar donekle, objasniti činjenicom da Viganj Milošević i njegovi nasljednici nisu imali posla s Dubrovnikom, pa ni njihova imena nisu izašla na vidjelo kroz istraživanja dubrovačke arhivske građe. S obzirom na ono što ću pokušati dokazati ovom prigodom, a što se odnosi u prvome redu na postavku da je Viganj morao biti istaknuti član lokalne zajednice, to može poslužiti kao još jedno upozorenje koliko je historiografsko znanje o srednjovjekovnim prilikama kakve su vladale u ovim krajevima, utemeljeno gotovo isključivo na dubrovačkoj arhivskoj građi, deformirano u odnosu na onodobnu društvenu stvarnost.

No, dok Vignjev spomenik nije izazivao veće pozornosti profesionalnih povjesničara, njegovo je značenje za lokalnu društvenu zajednicu ipak bilo drukčije. Tako je 1873. godine prvo narušena izvorna cjelina nadgrobnoga spomenika time što je od nje odvojena natpisna ploča i prenesena u Kočerin te, «važna starina», ugrađena u zid ta-

⁷ *Povijest Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1998³, 348, 368 i 412.

⁸ Sima ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovekovne bosanske države* (ćir.), Beograd 1964, 169, 182 i 373.

⁹ Marko VEGO, «Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine», *Glasnik zemaljskog muzeja (Arheologija)* NS 15-16/1961.

¹⁰ Dubravko LOVRENOVIĆ, *Na klizištu povijesti: Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387 – 1463*, Zagreb – Sarajevo 2006, 115 i 123 te 550. Voluminoznost djela, vrlo luskuzna (za lokalne nakladničke prilike) oprema, krajnje pozitivna recepcija u vrlo određenom krugu profesionalnih povjesničara, pa i sam naslov (s impostiranjem pojma «svete krune bosanske», i njegovim izjednačavanjem s jasno zasvjedočenim i vrlo poznatim pojmom «svete krune ugarske», premda za onaj prvi nije moguće naći nikakve potvrde u suvremenim vrelima), dio su meta-narativa o «važnosti srednjovjekovne bosanske državnosti», što se na različite načine, s više no jasnom referencom na aktualne društvene prilike u BiH, pokušava lansirati i učvrstiti od početka 90-ih godina 20. stoljeća (nije na odmet ovdje upozoriti da autor, poput istaknutih povjesničara 19. stoljeća s prostora Srednje-istočne i Jugo-istočne Europe, iza sebe već ima i karijeru političara i «državnika», iz čega se može jasno razabrati koje i kakve mentalne obrasce njegova ukupna djelatnost reproducira). Lovrenovićevo djelo, koje ima mnogo i dobrih i loših strana, osim naznačene neskrivene aplikacije i želje za utjecajem na suvremene političke prilike, svakako zaslužuje opširniji kritički osvrt.

mošnje župne kuće. Bio je to svojevrsni čin «prisvajanja» spomenika i njegove lokalne tradicije (o kojoj na žalost danas više ne znamo ništa), čije se puno značenje pokazalo četrdeset godina kasnije. Tada su, naime, austro-ugarske vlasti, u liku intendanta Zemaljskoga muzeja, tražile premještanje spomenika na čuvanje u Sarajevo, glavni grad pokrajine. Teško može biti dvojbe oko toga da su državne vlasti, sa svojom političkom kampanjom izgradnje zasebnoga bosansko-hercegovačkog identiteta na temelju oživ-

ljavanja stvarno posve zaboravljenih srednjovjekovnih tradicija, bile u prvome redu privučene činjenicom da se na spomeniku spominju upravo bosanski vladari. No, budući da je župa u Kočerinu bila pod ingerencijama franjevac Hercegovačke provincije, to nije bilo jednostavno provesti u djelo zahtjev muzejskoga intendanta, pa je na kraju ploča ipak ostala u zidu župnoga dvora u Kočerinu¹¹. Potom je 1984. godine obavljeno i arheološko ispitivanje same grobnice pod pločom, kao i grobnice pod susjednom golemom pločom. U sklopu toga ispitivanja obavljena je i antropološka analiza pronađenih skeletnih kostiju, pri kojoj je

utvrđeno da je u grobu bio sahranjen muškarac koji je preminuo u 60-im godinama života, a da su kosti iz susjednoga groba pripadale ženskoj osobi¹².

Konačno, lokalnom je inicijativom, u sklopu obilježavanja 600-te obljetnice Vignjeve smrti, nekropola 2004. godine očišćena i uređena, no taj pothvat zorno pokazuje

Evo dokaza da se i mrtvima želje ispunjavaju. Ivan Mabić za vrijeme postavljanja Spomenkriža i replike Kočerinske ploče tamo gdje je nekada bio original

Konačan izgled spomenkriža i obnovljenog Vignjeva nadgrobnog spomenika

Faksimil iz spornoga zbornika

¹¹ Osnovne informacije o suvremenoj povijesti ploče donosi Ratko PERIĆ, «Vignju Miloševiću», u: *Zbornik: Viganj i njegovo doba*, Široki Brijeg 2004, 238-240.

¹² Rezultati antropoloških ispitivanja publicirani su u Živko MIKIĆ, «Antropološka zapažanja o skeletu Vignja Miloševića», *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* 22/1986.

kakve posljedice ima nebriga lokalnih državnih vlasti i nedostatak profesionalnih i stručnih tijela koja bi vodila računa o čuvanju i održavanju spomeničkoga naslijeđa. Čišćenje i uređenje nekropole, naime, provedeni su bez ikakva nadzora arheologa i stručnjaka za konzervaciju, a vrhunac diletantske preuzetnosti lokalnog organizatora pothvata predstavlja samovoljno postavljanje golemog i neukusno («autentično») urešenoga križa te «vjerne replike» izvorne ploče na mjesto gdje je ona «originalno» stajala. Barbarski postupak narušavanja izvorne spomeničke cjeline organizator je cijeloga pothvata čak proglasio «ispunjavanjem želje mrtvih»¹³! U sklopu, pak, proslave 600-te obljetnice isti je lokalni «kulturni poduzetnik» organizirao i «znanstveni skup», nakon kojega je pročitana priopćenja, uz još neke prethodno objavljene tekstove, ali i tekstove koji su naknadno pristigli, tiskao u spomenutom *Zborniku*¹⁴. No, kao i s «uređenjem» nekropole, zlosretni poduzetnik i nakladnik, koji je ujedno i «urednik» zbornika, iskazao je samo golemu količinu neznanja i (opet) vandalizma. Protivno svim običajima pri uređivanju ovakvih publikacija, priopćenjima u *Zborniku* prethode «životopisi» autora; bilješke ispod teksta označene su kontinuiranim brojevima od prvoga do posljednjeg teksta; u *Zborniku* su se, pored priopćenja, našli tiskani «recital u prigodi 600. obljetnice kočerinske ploče», kao i «Propovijed za vrijeme Mise na nekropoli Lipovci u Nedjelju, 27. listopada 2004. godine u 19 sati». No, vrhunac «uredničkoga» posla i pravi čin vandalizma (zbog kojega sam toj publikaciji i posvetio ovoliku pozornost) jesu masnim slovima tiskane neumjesne i neuke «domoljubne primjedbe» unutar teksta Dubravka Lovrenovića¹⁵. Takav postupak nečuvena je intervencija u autorsko djelo, pa čak (kumulativno) izaziva i osjećaj stida u autora ove rasprave zbog (makar i) nesvjesnoga sudjelovanja u svim tim neznačajkim i stvarno vandalskim činima!

*

Okrećući se sada samome tekstu spomenika, valja naznačiti da je on uklesan na nadgrobnoj ploči u ukupno 25 redaka, te je artikuliran kao retrospektivna naracija, koja ukratko rezimira Vignjevu socijalnu biografiju povezujući je s listom bosanskih vladara oko pedesetak godina unatrag, do sredine 14. stoljeća¹⁶. Prema tome tekstu Viganj je «služio»¹⁷ bosanske vladare od bana Stjepana, preko kraljeva Tvrtka i Dabiše,

¹³ Cijeli je postupak, kao rijedak primjer neukusa, pa i svojevrsnoga vandalizma, čak i dokumentiran fotografijama tiskanim u već citiranom *Zborniku*, a postupak postavljanja «spomenkriža» propraćen je sljedećim tekstom na str. 283: «Evo dokaza da si i mrtvima želje ispunjavaju».

¹⁴ *Zbornik: Viganj i njegovo doba*, Kočerin 2004. Znatno kraća, prvotna verzija ovoga teksta također je tiskana u tome (ne)djelu.

¹⁵ Vidi Dubravko LOVRENOVIĆ, «Dinastički panegirizam bosanskih Kotromanića u ogledalu sepulkralne arhitekture», u *Zbornik ...*, 201, 205, 217-218, 219, 220, 226, 228.

¹⁶ Izdanje teksta, s fotografijom natpisne ploče, u Marko VEGO, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I*, Sarajevo 1962, 12-13.

¹⁷ Pojam «služiti» u njegovu srednjovjekovnom društvenom kontekstu objašnjava Sima ĆIRKOVIĆ, «'Verna služba' i 'vjera gospodska'», *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VI-2/1962* (ćir.) (sada dostupno i u ISTI, *Rabotnici, Vojnici, Duhovnici: Društva srednjovekovnog Balkana*, Beograd 1997, 318-335). Usp., međutim, i nešto drukčiji pogled prema Mladen ANČIĆ, «Politička struktura kasno-srednjovjekovne Bosne», u: ISTI, *Na rubu Zapada: Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb 2001, 64-66, gdje se značenje pojma definira kao «sve ono što se od bilo kojeg slobodnog čovjeka očekivalo

kraljice Jelene-Grube, do kralja Ostoje, onoga pod čijom je vlašću već ostarjeli humski plemić vjerojatno mislio i namjeravao okončati život. No, nakon tog obuhvatnog i smirenog pogleda u daleku prošlost pripovijedanje naglo mijenja ritam, a pogled se usmjeruje na suvremena zbivanja, čime se ocrtava posve drukčiju sliku – kralj se Ostoja posvadio s hercegom (Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem – riječ je o toliko dobro poznatoj osobi da mu ni ime ne treba navesti) i s Bosnom te je čak napustio svoje kraljevstvo i «pošao na Ugre» (što prevedeno na suvremeni jezik znači da je pribježište u tome sukobu uspio pronaći na dvoru tadašnjega ugarsko-hrvatskoga kralja Sigismunda¹⁸). Ovako komponiranoj naraciji slijedi završni dio tipičan za epitafe kao oblik u pisani tekst pretočene usmene književnosti: pokojniku dolazi vrijeme umiranja, on liježe na svoje «plemenito» (posjed uže i šire rodbinske zajednice) pod Kočerinom i moli one koji će ovo čitati da ne gaze njegov grob, svjesni da će i sami uskoro ležati u svome grobu. Tako je, dakle, ako bi se sudilo prema tekstu natpisa, Viganj, nakon života provedena u «virnoj službi» bosanskim vladarima, dočeka da pred njegovim očima, i to još u samrtnom času, Bosansko Kraljevstvo zapadne u rasulo izazvano sukobima koji su čak i kralja prisilili da se posvadi sa svojim podanicima i napusti zemlju.

Is pripovijedan bez pretjerane učenosti i stilski prilično grubo, tekst se, ili preciznije onaj njegov narativni dio, ipak može smjestiti u kategoriju diskurzivne pismenosti. S takvom definicijom on zapravo predstavlja primjer u pisani oblik pretočenoga «pripovijedanja priče» (narativa) kao forme usmenoga diskursa kolektivnoga pamćenja¹⁹. U tome narativu povezane su u jednu cjelinu različite povijesne osobe, događaji i okolnosti u kojima su se oni dogodili, a sve je to raspoređeno na vremenskoj osi od nekih pola stoljeća. Takve su pripovijesti najčešće is pripovijedane bez upozorenja da obuhvaćaju različite događaje, koji su se odigrali u različita vremena i u različitim okolnostima. Vremenski slijed, pak, i mijene konteksta u kojima su se događaji zbivali uvelike su utjecali na sudionike i uzrokovali vrlo velike razlike u ponašanju, o čemu se također u ovakvome pripovijedanju ne vodi računa. U takvim se, dakle, narativima kolektivnoga pamćenja ljudi i događaji promatraju i tumače iz kuta znanja i interesa pripovjedača («autora») i njegovih slušatelja («publike») u trenutku kada pripovijest nastaje. U ovome konkretnome slučaju takvu (teorijsku) sliku najjasnije potvrđuje ispuštanje imena jednoga od glavnih likova «pripovijesti» Vignjeva života, hercega Hrvoja Vukčića, a koji je inače u tekstu uz Vignja i kralja Ostoju jedini živi i aktivni sudionik. Štoviše, tekst, iako ne navodi njegovo ime, naglašava hercegovu

---

u ispunjavanju naloga onoga tko mu je bio nadređen». LOVRENOVIĆ, *o.c.*, 550, očito temeljem ovoga spominjanja «služenja», izvodi zaključak o Vignjevoj cjeloživotnoj «dvorskoj službi», što se ipak ne može, kako je već rečeno, ničim potvrditi.

¹⁸ Ta su zbivanja podrobno pretresena u Pavo ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II Tvrtković: Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981, 20-24, a da se pri tomu autor začudo nije poslužio i ovim vrelom. Usp. sada i prikaz tih istih zbivanja još detaljnije prema LOVRENOVIĆ, *o.c.*, 114 i d.

¹⁹ Za značenje i osobine pisanog diskursa kolektivnoga pamćenja te važnost narativa u tome sklopu usp. James V. WERTSCH, *Voices of Collective Remembering*, Cambridge 2002. Način na koji se narativi oblikuju i preoblikuju u usmenoj komunikaciji pojašnjavaju Elisabeth TONKIN, *Narrating our past. The social construction of oral history*, Cambridge 1995, i Alan L. BATES, *The Singer of Tales*, Cambridge (Mass.) 2000².

ulogu te ga u zamišljenim odnosima moći stavlja na vrh društvene piramide kako je vidi sam autor i prenosi publici: «i u to vrime doide i svadi se Ostoja kral' s hercegom i z Bosnom». Takvu sliku ocrtavaju i okolnosti u kojima su upravo u to doba, u svibnju 1404. godine, hercega Hrvoja Dubrovčani pozivali da on sam, nakon Ostojina uzmičanja s prijestola i bijega iz zemlje, preuzme bosansku krunu²⁰.

Ispuštanje Hrvojeva imena može se, dakle, tumačiti na različite načine, od toga da je bio toliko poznat sa svojom titulom da mu ni ime nije trebalo navoditi, do toga da je možda i sam autor natpisa razmišljao na isti način kao i Dubrovčani, naime da bi Hrvoje mogao postati, odnosno da je možda već i postao kraljem. Uz ovo što je rečeno valja svakako pripomenuti još dvije važne pojedinosti koje detaljnije ocrtavaju okolnosti nastanka natpisa. S jedne strane, naime, mora se svakako posebice naglasiti da je Hrvoje Vukčić Hrvatinić doista jako dugo bio osoba s istaknutom ulogom u javnom životu Humske zemlje²¹, Vignjeva zavičaja, što se dostatno može ilustrirati s dva primjera. Još u drugoj polovici 70-ih godina 14. stoljeća upravo je Hrvoje bio posrednik preko kojega su tada najistaknutiji velikaši Humske zemlje, braća Masnovići, o kojima će ovdje još biti riječi, uglavljivali pomirbu i sklapanje sporazuma s ugarsko-hrvatskim kraljem Ludovikom²². Sredinom, pak, devedesetih godina 14. stoljeća, u vrijeme kada su Dubrovčani nastojali doći u posjed slanskoga primorja, glavna osoba u Bosni preko koje su računali da je to moguće ostvariti bio je upravo (tada još uvijek) veliki vojvoda Hrvoje²³. S druge strane, međutim, valja naglasiti da je kralj Ostoja u vrijeme sukoba o kojima se ovdje govori najčvršći oslonac i najsigurniju podršku uživao upravo u Humskoj zemlji, pa su mu i posljednji saveznici, vjerni do trenutka bijega u Ugarsku, bili tada najmoćniji humski velikaši, braća Radivojevići-Jurjevići²⁴, s kojima je gotovo sigurno na ovaj ili onaj način bio povezan i sam Viganj.

Sve ono, dakle, što je u natpisu predočeno kao slika aktualnih prilika, a o čemu je

²⁰ Taj je poziv bio dio predviđenih tajnih pregovora dubrovačkih poklisara i hercega u vrijeme dok se u Dubrovniku još nije znalo da je novi kralj već izabran - usp. ŽIVKOVIĆ, o.c., 21, te LOVRENOVIĆ, o.c., 115-116.

²¹ Za značenje pojma Humska zemlja vidi Mladen ANČIĆ, «Humsko Kneštvo», u: ISTI, *Na rubu ...*, 141-176.

²² Kraljevska isprava od 21. lipnja 1376. godine, iz koje se vidi da su Radoslav i Miroslav Masnovići preko svoga poklisara, Radoslava sina Brajkova, izvijestili «bosanskoga vojvodu Hrvoja, sina Vukčeva» da su spremni pomiriti se s kraljem te da je o tome Hrvoje izvijestio i kralja, objavljena je u Mladen ANČIĆ, *Putanja klatna: Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zadar - Mostar 1997, 262-263.

²³ Odluka dubrovačkoga Velikoga vijeća od 16. lipnja 1396. godine glasi: *de scribendo domino nostro regi rogando quod in auctentum ciuitatis sue Ragusii scribat Cheruoie illum rogando quod in seruicium et placere ipsius domini nostri regis se interponat et operetur quod per regimen et barones Bossine ciuitati sue Ragusii concedantur terre pro quibus ipsum Cheruoie requisuimus* - Državni arhiv Dubrovnik, Reformationes 30, fol. 89'. Usp. također i ĆIRKOVIĆ, *Istorija ...*, 177, te LOVRENOVIĆ, o.c., 86. O vojvodi/hercegu Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću ne postoji na žalost moderna monografija, pa se njegovo djelovanje još uvijek najbolje može pratiti prema već ponešto zastarjelom djelu Ferdo ŠIŠIĆ, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902.

²⁴ Za Radivojeviće kao posljednje Ostojine saveznike, koji su ga čuvali zajedno s krunom u Bobovcu, sve do bijega, vidi ŽIVKOVIĆ, o.c., 20. Osnovne informacije i kratki pregled povijesti rodbinske zajednice nasljednika humskoga plemića Bogavca, koji je živio u prvoj polovici 14. stoljeća, vidi u ANČIĆ, «Politička ...», 75-79.

ovdje i opširnije bilo riječi, moglo se, dakako, predočiti stilski vještije i u puno dramatičnijoj formi. Tako je to u isto ono vrijeme, primjerice, učinio Dubrovčanin Nikola de Gondola, pišući (i u ime svoje općine) jednome od (neimenovanih) aktera opisanih zbivanja, velikašu Sandalju Hraniću Kosači. U pregnantnome izričaju Nikola veli: «koliko mi nahodimo u knjigah jer' od potopa svijeta nije se toliko svijet smel i vrtjel, koliko s'de»²⁵. Ta kratka rečenica precizno opisuje stanje u kojemu se svijet stubokom mijenjao – stari i naslijeđeni sklopovi normi i vrijednosti u kratkome su roku pregaženi posve novom praksom i njome uspostavljenim odnosima. U pokušaju da se slika uhvati iz «ptičije perspektive», moglo bi se reći da se val nevolja koji je Europu zapljusnuo u prvoj polovici 14. stoljeća, i koji je bio takav da se u historiografiji s pravom govori o «zlosretnom 14. stoljeću»²⁶, dokotrljao potkraj toga stoljeća i do istočnojadranskoga zaleđa. U tako postavljenome tumačenju zlosretni je Viganj Milošević bio samo jedan od golemoga mnoštva onih koje je taj val nevolja zahvatio te je time postao i njegovim svjedokom. Od toga se mnoštva, zapravo, razlikovao činjenicom da je jedan mogući pogled na ta zbivanja pod njegovim imenom ostavljen potomstvu u obliku nadgrobnoga natpisa.

Ono, međutim, što me ovdje zanima nisu uzroci, razmjeri i pojavne manifestacije duboke društvene krize koja je zahvatila Hrvatsko i Bosansko Kraljevstvo na izmaku 14. stoljeća. Predmet je interesa zapravo način na koji je, pripovijedanjem izvedenim iz pogleda unatrag, jedan od istaknutijih aktera tih zbivanja (ili netko njemu blizak, a u njegovo ime – autorstvo je, naime, teksta upitno unatoč činjenici da se pripovijeda u prvome licu) pokušao stvoriti svoju sliku svijeta koji se «smeo i vrtio» kao nikad prije. U Vignjevu se, naime, natpisu ističe pokojnikova služba nizu bosanskih vladara, jednome nizu koji kao da predstavlja u stanovitom smislu paralelu vremenskoj odrednici koju koristi Nikola de Gondola kada se poziva na iskustvo «od potopa svijeta». Pri tomu se Vignjev izričaj referira na njegovo pamćenje («služi ...»), a Nikolin, bar formalno, na pisano svjedočanstvo («koliko mi nahodimo u knjigah' ...»). Oslonac, pak, na memoriju i iz nje izvedeno pripovijedanje stvara u tekstu Vignjeva natpisa dojam urednoga smjenjivanja vladara koje se ravnalo pravilima i u kojemu nije bilo nikakvih poremećaja. No, svatko onaj tko iole bolje poznaje srednjovjekovnu povijest tih krajeva zna da sve nije ni izbliza bilo tako jednostavno kako ih predočava nadgrobnii natpis. Smjene vladara u Bosni nakon smrti prvoga kralja, Tvrtka I. Kotromanića, tijekom 90-ih godina 14. stoljeća izazivale su snažne društvene potrese i sukobe unutar vladajućega društvenog sloja. Dovoljno je za ilustraciju nesigurne

²⁵ Pismo Nikole de Gondola Sandalju Hraniću objavljeno je u Ljubomir STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma I (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Spomenici na srpskom jeziku knj. XIX i XXIV)*, Beograd - Sr. Karlovci 1929, 261-261.

²⁶ Ideju o «zlosretnom 14. stoljeću» u opširnoj naraciji elaborira Barbara TUCHMAN, *Daleko zrcalo I-II (izv. A Distant Mirror, 19)*, Zagreb 1984. O vezi europskih gibanja i onoga što se događalo istočnojadranskogom zaleđu usp. ANČIĆ, *Putanja ...*, 219 i d. (s navedenom osnovnom literaturom). Društvene procese toga doba u Bosanskom Kraljevstvu razlaže opširno ANČIĆ, «Politička ...», 66-85. U drugačijoj, «poetskoj» i narativnoj vizuri (s obilatim citiranjem literature, no probrane po na prvi pogled nejasnim kriterijima) te s puno «psihologiziranja» na tragu tradicija historiografije 19. stoljeća, vidi sada i LOVRENOVIĆ, 23-212.

klime kakva je vladala u tim trenucima samo upozoriti na činjenicu da je Juraj Radivojević, tada najmoćniji humski velikaš, i 1395. godine, kada je kralja Dabišu naslijedila udovica Jelena-Gruba, i 1398. godine, kad je na prijestolje umjesto Jelene-Grube doveden Ostoja, tražio mogućnost sklanjanja vlastite obitelji u Ston, odnosno pod zaštitu dubrovačkih vlasti²⁷.

Dalji problem u raščlambi natpisnog izričaja odnosi se na nedvojbenu činjenicu da Viganj, s plemenitaškim posjedom «pod Kočerinom», zapravo nije mogao tek tako jednostavno provesti život služeći nizu bosanskih vladara, od bana Stjepana (IV.) do kralja Ostoje. Humska zemlja, naime, u kojoj je bio i njegov rodovski posjed («plemenito»), u vremenskome rasponu opisanom vladavinom spomenutih bana, kraljeva i kraljice, koji seže unatrag do oko sredine 14. stoljeća, punih 30 godina nije ni bila pod vlašću bosanskih vladara. Tih se krajeva još 1357. godine ban (tada, i još dvadeset godina nakon toga nije bio kralj) Tvrtko odrekao i prepustio ih vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika. Obrazloženje za to odstupanje teritorija, izvedeno pod prijetnjom sile, našlo se u formi miraza Ludovikove žene i Tvrtkove bratične, Elizabete Kotromanić. Vlast, pak, bosanskoga kralja u tome je kraju ponovno bila uspostavljena najranije tek 1387. godine, ako ne i nešto kasnije²⁸.

Lik i život Vignja Miloševića, pa time i njegova sudbina u ovim previranjima, nisu nam na žalost toliko dobro poznati da bi se nešto sigurno moglo tvrditi o tomu što je on radio i kako je proveo tih tridesetak godina. Može se međutim, s jedne strane, pretpostaviti da je Viganj na neki način bio povezan s Jurajem Radivojevićem, humskim velikašem koji je od kraja 14. stoljeća držao pod svojom vlašću goleme posjede, vremenom posve okružujući i Vignjevo «plemenito pod Kočerinom». S druge se strane, međutim, može posve opravdano pretpostaviti i da narav veza Vignja i Juraja nije uvijek bila ista, jer ni sam Juraj Radivojević nije oduvijek zauzimao onakav društveni položaj na kakvome ga zatječemo u vrijeme nastanka Vignjeva natpisa. Za Juraja se, naime, zna da je sredinom sedamdesetih godina 14. stoljeća, kao mladić, napustio rodni kraj i otišao na dvor bana Tvrtka, a vratio se na svoje rodovske posjede u Humu, po svemu sudeći, tek kada je tu opet bila uspostavljena vlast bosanskoga kralja. Na dvor bosanskoga bana otišao je nakon 1371. godine te se čini da bi se taj odlazak mogao povezati s informacijama koje donosi već spominjana isprava kralja Ludovika o pomirbi s braćom Masnović. U toj se ispravi, naime, navodi da su braća u neko ranije, na žalost ne baš precizno određeno, vrijeme «skrenula s puta vjernosti i vjere» ugarsko-hrvatskom kralju i pridružila se Ludovikovim tadašnjim «bosanskim

²⁷ Odnosne odluke dubrovačkoga Vijeća umoljenih: DAD, Reformationes 30, fol. 80, 23. kolovoza 1395.; Reformationes 31, fol. 111', 21. ožujka 1398. U oba navrata Juraj je tražio pribežište za obitelj u Stonu, ali su oba puta dubrovačke vlasti to zanijekale i ponudile smještaj u samome gradu. O atmosferi kakva je vladala u Bosni kod uspona Ostoje na prijestolje dostatno govori obrazloženje stava da je Ston nesiguran, a prema kojem *quia Bosnia est in discordia et differentiis inter eos, non possumus ipsam* (sc. Jurajevu ženu – op. M.A.) *tenere saluam in Stagno et se vult saluari tute veniat in Ragusio et hic recipietur*. O tim smjenama i njima izazvanim lomovima usp. ĆIRKOVIĆ, o.c., 174-186, te vrlo opširno LOVRENOVIĆ, 76-94.

²⁸ Opširno o prepuštanju Humske zemlje na zapad od Neretve kralju Ludoviku 1357. godine vidi ANČIĆ, *Putanja ...*, 155 i d. O tada uspostavljenom režimu vidi ukratko Mladen ANČIĆ, «Humsko kneštvo», u: ISTI, *Na rubu ...*, 160-161.

protivnicima»²⁹. Nije iz svega toga teško naslutiti neku vrst pobune protiv izravne vlasti ugarsko-hrvatskog kralja nad Humskom zemljom između 1371. i 1376. godine, pobune koja je na kraju bila slomljena. Nakon slamanja te pobune neki su humski plemići (Juraj Radivojević) završili na dvoru bosanskoga bana, a oni koji su ostali u Humu (braća Masnovići) morali su moliti milost kod kralja i pomiriti se s njegovom vlašću. Bilo kako bilo, Juraj je u međuvremenu službom na bosanskom dvoru napredovao na društvenoj ljestvici, pri čemu je ipak najveći iskorak napravio vjerojatno onoga trenutka kad je posve nenadano otac njegove žene, Dabiša Kotromanić, zasjeo na bosansko kraljevsko prijestolje 1391. godine³⁰.

Ovakva rekonstrukcija političkih i društvenih gibanja u Humu tijekom druge polovice 14. stoljeća otvara sada dvojbe oko tadašnje sudbine i položaja Vignja Miloševića. Tekst njegova natpisa ovdje svakako valja dovesti u svezu s rezultatima antropološke analize skeletnih ostataka iz njegova groba, prema kojoj je to bio muškarac koji je umro u 60-im godinama, što znači da se rodio oko 1340. godine. Obzirom da se u tekstu govori o «službi» banu Stjepanu (IV.), koji je vladao do 1354. godine, to bi vrijeme Vignjeva rođenja svakako valjalo pomaknuti koju godinu unatrag, bar do 1338. godine. U tome je slučaju mladić od 16. godina doista i mogao početi svoju društvenu karijeru «služeći» banu posljednjih godina njegova života. S druge strane, Viganj bi u vrijeme naznačene pobune protiv Ludovika već bio duboko u 30-im godinama, dakle u punoj snazi, sposoban donositi samostalne odluke i snositi konzekvence za njih. Ovdje se opet vraćamo tekstu natpisa, odnosno onome njegovu dijelu koji govori o službi kralju Tvrtku. S time u svezi realno je pretpostaviti da se pripovijest namijenjena lokalnoj zajednici referirala na neke činjenice koje su većini ciljane publike ipak bile dobro poznate. S time na umu čini se opravdanim pretpostaviti da je i Viganj, poput Juraja Radivojevića, sredinom 70-ih godina 14. stoljeća sudjelovao u nemirima, pristao uz tadašnje «bosanske protivnike» ugarsko-hrvatskoga kralja, pa konačno i napustio rodni kraj te pribježište našao na dvoru bosanskoga bana. Time bi se jasnije ocrtao kontekst pripovijedanja o neprekinutome nizu bosanskih vladara kojima je humski plemić «služio».

Čini se, zapravo, da bi nakon ovakvih objašnjenja Vignjev virtualni životopis svakako trebalo dopuniti detaljima o kojima njegov nadgrobni natpis šuti. Riječ je, dakako, o sudjelovanju u pobuni protiv Ludovika i susljednom odlasku na Tvrtkov dvor, što se u narativu prikazuje izričajem o besprijekornoj «vjernoj službi» bosanskim vladarima. Ovdje valja dometnuti da je, možda, u ovo vrijeme Viganj doista i bio Tvrtkov «dvorjanin», što bi onda svakako trebalo dovesti u svezu s činjenicom da u Bosni nije do toga vremena imao «plemenitoga» posjeda gdje je mogao stalno boraviti. No, ako je tomu doista bilo tako, kontekstualno tumačenje natpisa dalo bi u općem tonu pripovijedanja nazrijeti još jedan važan element. S obzirom, naime, da su takvi tekstovi

²⁹ Izričaj u kraljevskoj ispravi glasi: *ex iniqua et dolosa suggestione de via fidelitatis et fidei ipsorum recidivantes nostrisque aduersariis tunc boznensis adherentes in infidelitatis et notam inconstancie meruerint* (ANČIĆ, *Putanja ...*, 262).

³⁰ O Jurajevu odlasku na dvor bosanskoga bana i susljednom društvenom usponu vidi ANČIĆ, «Politička ..», 75.

već definirani kao «argumentirani dijalog», valja u posebno istaknutome služenju izravno bosanskim vladarima uočiti dublji smisao od onoga koji otkriva prvo, površno čitanje. Čini mi se, naime, da se u ovome tekstu može dosta jasno razabrati stanoviti oblik borbe za očuvanje društvenoga položaja i prestiža u natjecanju sa suvremenikom koji je krenuo sa istog početnoga položaja, Jurajem Radivojevićem. Međutim, danas posve izvjesno znamo da je tu borbu Viganj nedvojbeno izgubio. Juraj Radivojević je, naime, devedesetih godina 14. stoljeća uspio sebi izgraditi izniman društveni položaj, koji ga je stavljao u isti red s najmoćnijim velikašima tadašnjeg Bosanskog Kraljevstva, prvom generacijom oblasnih gospodara³¹, hercegom Hrvojem i vojvodama Sandaljem Hranićem i Pavlom Radinovićem. S takvim je položajem, i raspoložuci golemim posjedima koji su posve okruživali Vignjevo «plemenito pod Kočerinom»³², Juraj sada logikom realnosti novih odnosa morao postati nekom vrsti političkoga pokrovitelja Vignja Miloševića. U daljoj je perspektivi to značilo da će u skoroj i predvidljivoj budućnosti Vignjevi nasljednici u Jurajevoj osobi dobiti novoga «gospodara» a njihovo «plemenito pod Kočerinom» postati sastavnim dijelom Jurajeva gospodstva, njegove oblasti.

No, i s ovakvim dopunama Vignjeva životopisa, ali i okolnosti u kojima je nastao njegov nadgrobní natpis, ipak još uvijek nepoznanicom ostaje jedan njegov važan segment. Problem se, naime, postavlja u svezi s time kako tumačiti preskakanje, u sklopu natpisnoga pripovijedanja, nekih petnaestak ili dvadeset godina, od 1357. godine do sredine 70-ih godina 14. stoljeća, u kojima su i Viganj i Juraj morali služiti ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika. Takvo stanje precizno bilježi jedan natpis 40-ak godina stariji od Vignjeva natpisa, no koji se neizostavno mora uzimati u obzir pri raščlambi Vignjeva epitafa. To je o komemorativni natpis, uklesan na kamen u kanjonu Neretve sjeverno od Mostara, u blizini današnje željezničke postaje Donja Drežnica. Drežnički natpis obavješćuje čitatelja da je tu u «dni gospodina kralja ugarskoga Lojša i gospodina bana bosanskog Tvrtka» (a svakako prije pobune protiv istoga tog Ludovika) izgrađen dvor vojvode Mastana i njegovih, ovdje već spominjanih, sinova Radoslava i Miroslava³³. Ova dva natpisa, komemorativni iz Drežnice i nadgrobní iz Kočerina, svakako valja, bar u jednoj dimenziji, promatrati kao cjelinu, ponajprije zbog njihove relativne blizine (između Kočerina i Donje Drežnice udaljenost je zračnom linijom samo 20-ak kilometara). Valja također uzeti u obzir i činjenicu da su takvi kakvi su bili (riječ je o natpisima koji se u fondu sličnih tekstova izrazito izdvajaju svojom dužinom i stilom) predstavljali rijetkost. Iz tih se razloga čini jednostavno nevjerovatnim da autor kočerinskoga natpisa nije znao za drežnički, kao što se nevjere-

³¹ Pojam «oblasni gospodar» svojedobno je objasnio i razradio Sima ĆIRKOVIĆ, «Rusaška gospoda», *Istorijski časopis XXI/1974* (ćir.) (sada dostupno i u ISTI, *Rabotnici*, ..., 306-317). Proces izgradnje zasebnih velikaških oblasti, donekle mijenjajući i dopunjujući Ćirkovićeve stavove, analizira u novije vrijeme ANČIĆ, «Politička ...», 71 i d.

³² Jurajevi su posjedi, prema stanju zabilježenom 1409. godine, sumarno opisani u ANČIĆ, «Politička ...», 76.

³³ Tekst natpisa, uz fotografiju, objavljen je u VEGO, *o.c.*, 32-33. Komentirajući svojedobno (ANČIĆ, *Putanja* ..., 178-179) taj, ali i Vignjev natpis, povjerovao sam u doslovni sadržaj drugog natpisa, te tada pogrešno zaključio da «sjeverni dio» Humskoga kneštva (zemlje) «nije došao pod Ludovikovu izravnu vlast».

rojatnim čini i to da većina onih koji su natpise znali i mogli čitati nije bila upućena u postojanje i jednoga i drugoga natpisa. I ne samo to. Kroz Vignjev se natpis zapravo vodi jasan prešutni dijalog i s drežničkim natpisom Masnovića – nasuprot memoriji koja gradnju velikaškoga dvora smješta u vrijeme Ludovikove vladavine, pa tek onda i vladavine bana Tvrtka, kočerinški tekst ističe službu nizu bosanskih vladara, očigledno namjerno prešućuje «dni gospodina kralja ugarskoga Lojša» i, kao neku vrstu dramatskoga vrhunca, suprotstavlja im izričaj po kojemu svrgnuti kralj (Ostoja) odlazi «na Ugre». To su, dakle, dva povezana, ali i suprotstavljena narativa, čiji autori nastoje konstruirati memoriju sukladno potrebama i pravilima vremena u kojemu njihovi tekstovi i nastaju.

Raščlamba je, dakle, do ovoga trenutka pokazala da slika niza bosanskih vladara kojima je Viganj služio suprotstavljena realnosti kako je ocrtavaju suvremeni dokumenti ima nekoliko ozbiljnih pukotina – niti su bosanski vladari doista cijelo vrijeme o kojemu natpis govori gospodarili Humom, niti je Viganj mogao služiti samo njima. Uz to je analiza širega sklopa okolnosti nastanka natpisa iznijela na vidjelo i problem odnosa spram istaknutoga suvremenika, Juraja Radivojevića, na početku (najvjerojatnije) sudruga u pobuni protiv vlasti kralja Ludovika, potom izbjegličkoga supatnika na dvoru bosanskoga bana, a na kraju političkog patrona i potencijalnoga «gospodara» Vignjevih potomaka. Usporedba, pak, s drežničkim natpisom iz dvora Masnovića pokazala je prikriveni dijalog s tim tekstom i nastojanje da se pokojniku koji leži pod natpisom kroz konstruirani narativ priskrbi naknadni legitimitet uspomenom na služenje isključivo bosanskim vladarima i negiranjem bilo kakve veze s «Ugri-ma». Sve to, pak, vodi k jasnom i nedvojbenom zaključku - slika neprekinutoga niza bosanskih vladara kojima humski plemić «virno služi» za života vrlo je daleko od neutralnog i egzaktnog povijesnog prikaza. Mnogo bi preciznije tu sliku bilo označiti kao prigodni narativni konstrukt, jednu vrst «zamišljene povijesti», koja je očigledno imala neku specifičnu funkciju. Tomu svakako valja dodati i saznanje da niz bosanskih vladara, onako kako je predložen u natpisu, nije ni izbliza bio tako «uredan» kako bi se iz teksta dalo zaključiti. Zapravo se može slobodno ustvrditi da tako sročeni tekst stvarno prekriva i čini marginalnim vrlo burne događaje u kojima su se odvijale prilično «neuredne» smjene vladara nakon bana i kralja Tvrtka³⁴. Niz «nepravilnih» smjena na prijestolju (Dabiša, kao daleki rođak kralja Tvrtka I.; Dabišina udovica, Jelena-Gruba), praćenih nemirima i sukobima, stvarno završava pojavom Ostoje, za kojega su suvremenici posebice apostrofirali nezatno podrijetlo³⁵. Iz svega ovoga postaje razvidno da je autor natpisa na pameti imao nešto posve različito od onoga što bismo mogli okarakterizirati kao neutralni povijesni prikaz, kakvim se tekst na prvi pogled čini današnjem čitatelju. Zapravo, stvarni naglasak i nije bio na povijesnome prikazu nego na činjenici da je pokojni Viganj cijeloga života služio izravno vladarima i nikome drugom!

Promatra li se cjeloviti kontekst nastanka natpisa nije zapravo teško zaključiti da je autor na određeni način manipulirao realnim povijesnim činjenicama te time kon-

³⁴ Uza sve ranije navedeno, za stanje Bosne u ovo doba vidi i detaljno razlaganje Marka Perojevića u skupnom djelu *Povijest Bosne ...*, 350-373.

³⁵ Usp. ĆIRKOVIĆ, *Istorija ...*, 185.

struirao tekstualni narativ, kojega su nutarnja i vanjska obilježja kvalificirala kao predložak kolektivne memorije. Stvaranje slike «zamišljene povijesti», povijesti očišćene neugodnih detalja i dvojbenih situacija, pri čemu je središnji naglasak na činjenici da između vladara i pokojnika nije bilo posrednika, treba svakako promatrati kao dio strategija uz pomoć kojih se pokušavalo postići stanovite šire društvene ciljeve, ciljeve posve razumljive dijelu suvremenika kojima se kao publici autor teksta i obraćao. I doista, za to su doba zasvjedočeni slučajevi u kojima su stanoviti čini tako predstavljeni da se u tome lako mogu razaznati slične strategije. Jedan od najilustrativnijih takvih slučajeva potječe iz sredine 15. stoljeća, iz onoga trenutka kada je nakratko bila uspostavljena mletačka vlast nad donjim Poneretavljem, i jednim od najvažnijih trgovačkih emporija istočne obale Jadrana, Drijeva. Nakon intervencije bosanskoga kralja Stjepana Tomaša mletačke su se snage ubrzo nakon preuzimanja Drijeva povukle, a na trg je u ime kralja ušao Žarko Vlatković, potomak ovdje već spominjanoga Juraja Radivojevića. On je tom prigodom teatralnom gestom skinuo stijeg Sv. Marka i na licu ga mjesta izgazio nogama, pokazujući tim javnim činom svoj stav spram Republike Sv. Marka. Da je to doista bilo čin (očite) manipulacije posvjedočuje to što je u isto doba Žarko, zajedno s bratom, poslao u Mletke poklisara. Taj je tamo imao zadatak, i u tome je i uspio, da dužd braći potvrdi rodovske posjede, posjede koji su se nalazili na novoj mletačkoj tečevini, dotad teritoriju pod vlašću bosanskoga kralja, a koji su mletačke snage zaposjele u istoj akciji u kojoj su zauzele i Drijeva³⁶. Između ova dva slučaja, dakle, postoje jasne paralele, ali i razlike – Žarkov je javni čin prikrivao drugi, potajice provedeni postupak, koji se u danim okolnostima mogao tumačiti i kao čin izdaje; njegov je javni čin imao jasne performativne značajke i bio namijenjen nazočnoj publici te izveden s namjerom da izvješće o njemu, najvjerojatnije u usmenoj formi, stigne do kraljevih ušiju. Epitaf je, pak, Vignja Miloševića također na stanoviti način prikrivao neke epizode iz njegova života, a isticao druge, ali je prenošenjem u pisanu formu isticanje poželjnih elemenata pokojnikova života trebalo dobiti element trajnosti – memorije (riječ je o učinku koji je Nikola de Gondola postigao izričajem «koliko mi nahodimo u knjigah»). Cijeli je, pak, pothvat s izradom i postavljanjem epitafa očito bio namijenjen vrlo određenom krugu publike; poruka dakle u ovom slučaju nije, najvjerojatnije, bila namijenjena izravno vladarskim očima ili ušima, nego upravo lokalnoj (humskoj) sredini.

Važno je ovdje, na kraju, upozoriti na još jednu činjenicu koja ocrtava puni kontekst pothvata – iako artikuliran kao tekstualni predložak kolektivne memorije, narativ Vignjeva života nije iza sebe imao društveni autoritet koji bi osigurao njegovo bespogovorno prihvaćanje. Rečeno drukčijim riječima, tekst natpisa svakako nije imao istu težinu u projekciji prošlosti i iz nje izvedenih konzekvencija za trenutno stanje kao vladarska isprava te stoga nije mogao automatski postići željeni učinak. Njegova obilježja, kao i korištenje pojedinih elemenata tipičnih za diskurs iz sklopa kolektivne memorije, pokazuju da je on ipak nastao u onoj «tekstualnoj zajednici» koju su tvorili upravo čitatelji, odnosno slušatelji vladarskih isprava. Ovdje odmah treba naglasiti

³⁶ Za Žarkovo ponašanje u sukobu oko Drijeva 1452. godine i istodobno dobivanje duždeve potvrde za stare rodovske posjede koji su tom istom prigodom došli pod mletačku vrhovnu vlast vidi ANČIĆ, «Politička ...», 81-82.

da se i u kancelariji bosanskih vladara, gotovo posve sigurno kroz ugledanje na praksu kancelarije ugarsko-hrvatskih kraljeva, tijekom 14. stoljeća ustalio običaj da se u svečanim darovnicama i potvrđnicama posjeda, privilegijima, prepričavaju pothvati («virne službe») kojima je obdarenik stekao zasluge temeljem kojih mu je vladar darivao ili potvrđivao posjede³⁷. Tekst je, dakle, Vignjeva epitafa bio namijenjen upravo toj i takvoj «tekstualnoj zajednici». Najjasnije se to vidi iz usporedbe s tekstem isprave što ju je trinaest godina nakon Vignjeve smrti, 1417. godine, izdao kralj Ostoja (koji se u međuvremenu vratio u zemlju i na kraljevsko prijestolje) sinovcima već često spominjanoga Juraja Radivojevića. Potvrđujući, naime, Vukašinu, Baranu i Juraju, sinovima Vukca Radivojevića, njihove posjede, Ostoja navodi da su ih «držali i primili u vrijeme bana Stjepana i u vrijeme kralja Tvrtka» te posebno ističe da braći «nitko od Humljana neće biti nadređen, niti će bilo komu drugom gospodaru (osim njemu, kralju – op. M.A.) biti dužni služiti»³⁸, pri čemu ovaj drugi dio izričaja predstavlja onaj diskurzivni element, neizgovoreni ali predmijevani i željeni učinak teksta s Vignjeva nadgrobna spomenika.

*

Epitaf Vignja Miloševića iz Kočerina nije jedini sačuvani i poznati slučaj u kojemu se kroz tekst na nadgrobnome spomeniku oblikuje poželjna slika prošlosti, pa se i u nekim drugim (prostorno i vremenski bliskim) slučajevima može pratiti kako aktualne društvene prilike utječu na takve slike. Pri razmatranju takvih slučajeva valja poći od konstatacije da je proces rastakanja autoriteta središnje vlasti i kralja, koji je u akutnu fazu ušao nakon smrti kralja Tvrtka I. godine 1391. i bio praktično dovršen upravo u vrijeme kada je umirao Viganj Milošević, dakle u svega petnaestak godina, rezul-

³⁷ O razvoju «naracije» (*narratio* ili *narrationes* kao standardnoga dijela javnih dokumenata) te njezinu povezivanju s «virtualnom eksplozijom historijske memorije» u vladarskim ispravama izašlim iz kancelarije ugarsko-hrvatskih kraljeva nakon 20-ih godina 13. stoljeća vidi László VESZPRÉMY, «The Birth of a Structured Literacy in Hungary», u: Anna ADAMSKA – Marco MOSTERT (ur.), *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, Turnhout 2004, 172 i d. (s uputom na stariju literaturu). Autor također upozorava na praksu javnoga čitanja (i prevođenja s latinskoga jezika, kojim su pisane vladarske isprave u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu), ponajprije na sudbenim ročištima, što onda tu vrst tekstova definira kao važan komunikacijski kanal srednjovjekovnoga svijeta, upravo onako kako uopćeno o tome govori MENACHE, o.c., 19. U sačuvanim ispravama (svečanim privilegijima) bosanskih vladara slična se praksa zamjećuje od sredine 14. stoljeća, no na tu se činjenicu povjesničari nisu osvrtni, osim što su tako dobivene podatke krajnje nekritički uklapali u svoju naraciju. Praksa se, pak, sastavljanja tekstova koji u oblikovanju slike prošlosti nalaze legitimitet suvremenim službenim činima prenijela i u kancelarije pojedinih velikaša, pa se jednu od najzanimljivijih «naracija», kroz koju se konstruirala društvena memorija, može naći u svečanom kupoprodajnom ugovoru kojim je registriran čin prodaje Konavala dubrovačkoj općini 1391. godine (vidi teksti i osvrt u ANČIĆ, «Humsko ...», 141). Za predmet o kojem se ovdje raspravlja nije bez interesa naglasiti da se ta «naracija» poziva i na «humske tradicije» te da ju je zapisao (ako ne i potpuno samostalno sastavio) Grubanac Hlapčić, Imočanin, «dijak» braće Radiča i Beljaka Sankovića.

³⁸ Isprava kralja Ostoje iz 1417. godine bila je temelj onih prava čiju je potvrdu 1452. godine od dužda, u već opisanoj prigodi, tražio Žarko Vlatković. Dokument je izvorno bio pisan hrvatskim jezikom, a prigodom potvrđivanja u Mletcima preveden je na talijanski jezik te je u tome prevedenom obliku i sačuvan. Citirani iskazi u tome prijevodu glase: *che li tegnia et rezevase al tempo de ban Stefano et a tempo del re Tuercho ... et che non sia sopra di loro superior nisun de quelli de Chumgliane, et che non sia da esser dadi a servir a nessun altro signor* (dokument je tiskan u Šime LJUBIĆ, *Listine o odnosajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike VII*, Zagreb 1882, 240-241).

tirao stvaranjem sloja oligarha, već spomenute «rusaške gospode». Kraljevi će u 15. stoljeću doduše uporno pokušavati poništiti rezultate takva razvoja i ponovno ojačati autoritet središnje vlasti, no nijednome od njih to na kraju neće poći za rukom. Stoga će i u trenutku propasti i otomanskoga zauzimanja polovice kraljevstva, 1463. godine, Bosansko Kraljevstvo biti tek slabim sponama povezana struktura koju su tvorile četiri gotovo samostalne političke zajednice, od kojih je jednu, no ne nužno i najveću, izravno kontrolirao kralj³⁹. To će, na kraju krajeva, ovjekovječiti i otomanska administrativna ustrojba bar u slučaju sandžaka Herceg-oglu («hercegovih zemalja») iz čega će nastati i današnji pojam Hercegovine. Ovdje je, pak, od posebnoga interesa mentalni obrazac nastao iz prakse podvrgavanja moći i utjecaju «rusaške gospode», kojemu je, kako iz prethodnoga razlaganja proizlazi, Viganj Milošević (odnosno netko od njegovih izravnih nasljednika) pokušavao pružiti otpor. Taj novi mentalni obrazac vrlo zorno i plastično zrcale epitafi s nadgrobnih spomenika roda Komlinovića iz Bakra kod Brotnja (opet na nekih dvadesetak kilometara zračne udaljenosti od Kočerina i Vignjeva spomenika), a nastali tek nekih tridesetak godina nakon kočerinskoga natpisa.

Nasuprot autoru Vignjeva epitafa, koji je nastojao stvoriti predodžbu sukladno kojoj je pokojnikov život obilježilo služenje nizu kraljeva, autor je brotnjanskih epitafa životni put dvojice Komlinovića, čiji su epitafi sačuvani, obilježio služenjem jednome «rusaškom gospodaru» – vojvodi Sandalju Hraniću Kosači. Činjenica «služenja» ne više izravno vladaru nego gospodaru jedne oblasti postala je uobičajena u nekih tridesetak godina od vremena smrti Vignja Miloševića, integralni dio lokalnoga «društvenog znanja»⁴⁰. Stoga su na oba spomenika uklesani (ćirilčni) tekstovi u kojima se ističe da su oba tu sahranjena pokojnika živjeli i djelovali «u dni vojevode Sandala», odnosno da jedan od njih «počteno i virno služaše» vojvodu:

*Ase leži knez 'Pavao Komlinović' na svoi plemenitoi na
Prozračcu u dni voevode Sandala*

*Ase leži knez 'Pavao Komlinović' na svoi (ple)menitoi na Prozračcu u dni voevode
Sandal' koi ga počteno i virno služaše; učr 'to na plemenitei'⁴¹*

U tumačenju značenja i naravi toga mentalnog obrasca koji otkrivaju tekstovi sa spomenika Komlinovića može se, unatoč njihovoj kratkoći i jezgrovitosti, zamijetiti nekoliko strukturalnih pojedinosti koje ih čvrsto vezuje uz tekst Vignjeva spomenika. U razglabanje tih sličnosti valja krenuti od činjenice da su Komlinovići pripadali među najuglednije plemiće Humske zemlje, a u generaciji iz koje dolaze osobe sahranjene

³⁹ Opširnije o tome vidi u ANČIĆ, «Politička ...».

⁴⁰ Za misaoni kompleks u koji se uklapa koncept «društvenoga znanja» usp. Tomislav POPIĆ, «Oblikovanje srednjovjekovne stvarnosti – sociologija znanja i povijest», *Povijesni prilozi* 26/2007, s tamo navedenom literaturom.

⁴¹ Oba natpisa, sa slikom i kratkim opisom spomenika, u VEGO, *Zbornik ... I*, 24-27.

pod spomenicima u Bakrima doista se pojavljuju braća Pavao i Pavko⁴². Ono, međutim, što valja posebice naglasiti, i u čemu se epitafi Komlinovića zapravo podudaraju s onim Vignja Miloševića, jest spoznaja da tekstovi *ne korespondiraju* u potpunosti s jednodimenzionalnom slikom stvarnosti koju sami produciraju, a koju onda, prema sačuvanim dokumentima, nastoji rekonstruirati današnji povjesničar. U ovome se konkretnom slučaju, naime, pouzdano zna da je Pavko Komlinović sredinom 1434. godine, a potkraj života svoga «gospodina» Sandalja Hranića, ovome otkazao poslušnost i pridružio se drugim Humljanima, na čelu s braćom Jurjevićima, došavši na taj način u situaciju koja se današnjim rječnikom može opisati kao stanje «pobune». Pavko Komlinović, koji je poput većine drugih Humljana, inače nastojao održavati dobre odnose s Dubrovčanima, čak je u takvim okolnostima zatražio, nesiguran u ishod pokreta humskoga plemstva, i dobio pravo na azil od dubrovačkih općinskih vlasti te se sa svojim «gospodinom» nije stvarno ni izmirio sve do njegove smrti u proljeće 1435. godine⁴³.

Digne li se, međutim, pogled s lokalnih prilika na širi plan političkih gibanja, neće biti teško spoznati da je «pobuna» humskoga plemstva bila tek lokalni odjek širokoga sukoba unutar kruga vladajuće elite toga doba s beskrajnim zapletima kojima je najčešće, zbog oskudno sačuvanih vrela, vrlo teško precizno utvrditi izravne motive i povode⁴⁴. Iz današnje se perspektive, međutim, jasno dadu razabrati *ad hoc* oblikovane interesne skupine velikaša iz cjeline «zemalja krune Sv. Stjepana» koje su svoje prijepore često rješavale nasiljem i pravim malim ratovima u koje se onda, obično pri kraju, morala uplitati i središnja kraljevska vlast. Nastojanje moderne akademske historiografije unatrag stoljeća i pol da se taj i takav svijet pripovijedanjem zaogrne plaštom modernih nacionalnih identiteta pripisivanjem današnje nacionalne pripadnosti (Ugri, Hrvati, Bosanci, Srbi, itd.), vrlo često više zamućuje no što razbistruje sliku. Uglavnom, pripadnici su te vladajuće elite za ostvarenje svojih ciljeva (koje, ponavljam, danas više nije tako lako razabrati) mobilizirali srednje plemstvo koje je onda pod ratnom opremom i s pratnjom sitnoga plemstva i profesionalnih najamnika tvorilo udarnu snagu i živu silu tih malih ratova. Upravo to je kontekst «pobune» humskoga plemstva – njihov «gospodin» Sandalj Hranić, zajedno s nekim drugim velikašima Bosanskoga Kraljevstva i uz potporu otomanskih pomoćnih odreda, u to se vrijeme našao u sukobu s kraljem Tvrtkom II. te je podupirao protukralja Radivoja. Uz Tvrtka II. stajala je, pak, druga skupina velikaša, a potporu mu je odlučio pružiti i ugarsko-hrvatski kralj Sigismund Luksemburški kada se konačno, nakon

⁴² Vidi Mihailo DINIĆ, *Humsko-trebinjska vlastela*, Beograd 1964 (ćir.), 41, te Esad KURTOVIĆ, «Fragmenti o Milatovićima», *Bosna franciscana*, 239-240.

⁴³ DINIĆ, *o.c.*, 41, svojedobno je zamijetio neslaganje između epitafa Komlinovića i onoga što otkrivaju suvremeni dokumenti, pa je problem pokušao riješiti tvrdnjom da je Pavao Komlinović (očito nije znao da su na nekropoli sahranjeni i Pavko i Pavao) «pokopan ... pre marta 1435, ili bolje pre avgusta 1434. kada je zapadni Hum već bio otpao od Sandalja i kada porodicu Komlinovića zastupa drugi brat Pavko».

⁴⁴ Ovdje predočena slika temelji se na narativnoj rekonstrukciji zbivanja iz sredine 30-ih godina 15. stoljeća kakvu donose Sima ĆIRKOVIĆ, *Herceg Stefan Vukčić Kosača*, Beograd 1964 (ćir.), 9 i d. ŽIVKOVIĆ, *o.c.*, 170 i d.; ANČIĆ, «Politička ...», 77 i d.; LOVRENOVIĆ, *o.c.*, 253 i d.

dugoga izbivanja, vratio u svoje kraljevstvo. Iz ovih ili onih razloga (ne treba zaboraviti da je Sandalj već bio duboko zašao u godine te je doista vrlo brzo i umro, što je mogao možda biti i najjači razlog da mu njegovi «ljudi» otkazu poslušnost), humsko je plemstvo stalo uz Sigismunda, Tvrtka II. i velikaša Juraja Vojsalića. Nekoliko mjeseci, sve do Sandaljeve smrti, činilo se će snage dvojice kraljeva i njihovih pristaša odnijeti konačnu pobjedu. No, Sandaljev nećak i nasljednik, Stjepan Vukčić Kosača, vrlo je brzo nakon stričeve smrti, a uz potporu turskih pomoćnih postrojbi, konsolidirao stanje na posjedima koje je naslijedio te se i humsko plemstvo pomirilo sa svojim novim «gospodinom». U tim se i takvim okolnostima, dakle, u konstrukciji društvene memorije, kako je nastoje ocrtati epitafi iz Bakra, i «pobuna» iz ljeta 1434. godine sada mogla činiti ništavnom i nevažnom, gotovo nezamjetnom neravninom u pravocrtnom tijeku povijesti koji osigurava kontinuitet postojećih odnosa. Tako se i Pavko Komlinović (jedan od one dvojice s imenom Pavao sahranjenih na nekropoli u Bakrima, ako već obojica braće nisu umrli poslije proljeća 1435. godine) posthumno «pomirio» sa svojim «gospodinom».

*

U zaključku ovako postavljenim razmatranjima valja krenuti od uopćene spoznaje da će se «aspekti prošlosti koji se ne podudaraju s našim sadašnjim opredjeljenjima nužno činiti irelevantnim» pri svakoj društveno relevantnoj narativnoj eksplikaciji. Pojednostavljeno, u konstrukciji društveno relevantne memorije, i onda kada se ona oblikuje u pisani tekst, «nit autoriteta vodi od sadašnjosti prema prošlosti, a ne obratno»⁴⁵. Iz takve spoznaje proizlazi i zaključak da te i takve pokušaje stvaranja poželjne memorije, kakve ocrtavaju dva raščlanjivana epitafa, treba promatrati u prvome redu kao dio strategija usmjerenih na stjecanje simboličkoga kapitala potrebnoga za održanje ugleda i časti nasljednika (rodovske zajednice)⁴⁶ u kriznome trenutku dubokih i brzih društvenih promjena. U konkretnome je slučaju takav kapital Vignjevim potomcima mogao poslužiti da bi (u predvidivoj budućnosti) održali društveni status, ili bar ugled, u natjecanju i borbi s lokalnim moćnikom, koji je upravo gradio novi oblik dominacije nad okolnim društvenim zajednicama. U takvoj je konkretnoj situaciji činjenica da je Viganj za života «služio» samo i izravno bosanskim vladarima, odnosno da mu «nitko od Humljana nije bio nadređen», kako je to odgovarajući društveni autoritet artikulirao jezikom onodobne «tekstualne zajednice», bila za autora epitafa od goleme vrijednosti i značenja. Vodeći se istim načelima, i autor je epitafa na nekropoli Komlinovića u Bakru jednostavno «zanemario» činjenicu da je bar jedan od tamo sahranjenih plemića sudjelovao u «pobuni» protiv svoga «gospodina», Sandalja Hranića, te je na nadgrobnom spomeniku ostala zabilježena samo njegova «virna služba» tome «gospodinu». Objašnjenje takva postupka nalazi se u činjenici da je «pobuna» završila neuspjehom nakon što je Sandaljev nasljednik ponovno us-

⁴⁵ Citati potječu iz Steven KNAPP, «Kolektivno sjećanje i stvarna prošlost», u: Maja BRKLJAČIĆ – Sandra PRLENDA (ur.), *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb 2006, 89.

⁴⁶ Usp. detaljno razlaganje takvih strategija i njihova društvenoga značenja u Pierre BOURDIEU, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge 1977, 171-183.

postavio stvarni autoritet, pa je tada i neposrednu prošlost trebalo prisposodobiti očuvanju kontinuiteta društvenih odnosa i rasporeda moći. Oba bi primjera stoga trebala poslužiti kao zorno upozorenje modernim povjesničarima da olako ne prihvaćaju i uzimaju «zdravo za gotovo» naizgled neutralne naracije o prošlim događajima kakve se nalazi poglavito u službenim svečanim dokumentima, poput vladarskih privilegija. Svako je pripovijedanje o prošlim zbivanjima, i poglavito o stečenim «zaslugama», u takvim prigodama bilo određeno specifičnim kontekstom i potrebama sudionika društvene transakcije o čemu valja dostatno voditi računa.

How to ‘rectify’ the past: the construction of memory on the fifteenth-century gravestones

Mladen Ančić

Institute for the historical research of the Croatian Academy of Sciences and Arts
in Zadar
Obala kneza Trpimira 8
23000 Zadar
Republic of Croatia

The author discusses the text of the epitaph to Viganj Milošević and places it in the social context in which it was written. The internal and external characteristics of the epitaph point to the conclusion that it is a narrative originating in the collective memory of the local (Hum) community. That narrative was at a certain point of time formulated into a written text. The author furthermore attempts to establish basic data on the life of Viganj Milošević, and compares the realistic descriptions of historical events, based on the contemporary sources, with the text of the epitaph. It is concluded that the epitaph offers an ‘imagined history’ construed by manipulating historical facts. The goal of this manipulation becomes clear when placed into the context of social turbulences of the late fourteenth and early fifteenth centuries. That period saw the rise of a group of noblemen who succeeded in extending their rule over entire regions of the Kingdom of Bosnia.

The making of the epitaph may, thus, be interpreted as an attempt to resist the establishment of a new province, or as a strategy geared at maintaining the old social order and the reputation of the kin to which the deceased had belonged.

A similar manoeuvre may be observed in an epitaph on the necropolis of the noble kindred of Komlinović, written at the approximately same time and in the proximity of the tombstone of Viganj Milošević. The custom of serving the lord of the region (rather than the monarch) is here integrated into the narrative as a normal and universally accepted matter. Here too the history was adapted to suit the needs of the family of the deceased.

Keywords: Viganj Milošević, epigraphy, Kingdom of Bosnia, written culture, nobility.